

В. Проскуряков, О. Проскуряков

ПОДІБНОСТІ, ВІДМІННОСТІ, АВТЕНТИКА, ЗАПОЗИЧЕННЯ, СИНТЕЗ У ФОРМУВАННІ ТЕАТРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ МІСТ ЛЬВОВА І ВІДНЯ

На початку ХХІ ст. було б помилкою безоглядно доводити першість українського театру у всіх історичних періодах, напрямках, видах, формах. Це стосується і архітектури. Особливо сьогодні, коли спеціальна архітектурно-театральна наука в країні тільки народжується. Тому терміни «подібності», «відмінності», «автентика», «запозичення», «синтез» винесені в назву є найбільш точними при констатації фактів розвитку театральної архітектури в Україні, характеристиці стану справ і визначенні місця українського театру в процесах і на тлі здобутків інших національних культур.

Будь-яку розмову про архітектуру українського театру слід обов'язково розпочинати від класичного факту, що засвідчує його високий рівень на шляху до сучасного театру, який українські архітектори рахують початковою координатою формування архітектури національного театру. Це дві фрески, які зображують сцени з вистав скоморохів в церкві Св. Софії у Києві з ХІ ст. Сюжет цих фре-

сок давно всім відомий — на першій трієс скоморохів грають на духових інструментах, четвертий танцює. Нижче ще двоє скоморохів також танцюють, але інший танець [1]. На другій фресці скоморохи розігрують виставу, вдягнені у зооморфні маски. Такі зображення вистав у християнських храмах були не поодинокими явищами. Досить пригадати, що на одному з малюнків — різьб у храмі Нотр Дам де Парі (що був зведений у середині XII ст.) зображена лялькова вистава — двоє лялькарів розігрують лицарське змагання [2]. Чим важливі названі факти? Не тільки і не скільки тим, що театральна дія з храму у Києві в одному з головних храмів України, зображена на 100 років раніше, аніж та, що зафіксована у головному християнському храмі Франції. І це значить, що і український театр також виник дуже давно. Важливішим є те, що на той час в Україні були популярні вистави з музикою, танцями, костюмами, масками, з ритмами, в русі, вистави з великою кількістю виконавців [3] — а у Франції з вербальним супроводом. В Україні вистава — свято, гра, емоції; у Франції — змагання, виконання. Але і це ще не все. У церкві Св. Софії на першій фресці головною постаттю є скоморох, що звертається до глядачів і відкриває завісу. Що ж важливого є в цьому? Те, що це є доказом того, що вистава мала пролог, а значить від початку була структурована, що виставу дивляться, а це значить, що і учасники видовища, і простір видовища є розмежованими. Також і те, що окрім інструментів, костюмів, масок вистава має і суто театральне обладнання — завісу. Та не як-небудь, а грецького типу — розсувну, похідними від якої значно пізніше стануть італійські, французькі та німецькі завіси. Таким чином побудова театального простору, організація дії і їх оформлення розпочалися в Україні давно і їх витoki знаходяться також і в культурі самого українського народу [4], одного з найстаріших народів Європи [5]. Київ далеко не єдине місто в Україні, в якому народжувалася і розвивалася театральна архітектура. На початку XXI ст. театри є в усіх 24 містах — обласних центрах України, а також в 9 інших — Дрогобичі, Мукачеві, Коломиї, Білій Церкві, Ніжині, Кривому Розі, Маріуполі, Макіївці, Дніпродзержинську. Також театри є в 5 містах Автономної республіки Крим — Сімферополі, Севастополі, Євпаторії, Ялті, Керчі. Визначними історичними театральними центрами України є міста Львів, Коломия, Київ, Полтава, Харків, Дніпропетровськ, Одеса. Але і серед них є особливе театральне місто. Це Львів — який став інкунабулою багатьом національним театрам — українському, польському, єврейському, в якому формувалися вірменський і австрійський театри. Дослідження архівних документів, літературних джерел, проектів 65 театральних будинків і споруд переконують, що переважна більшість театральних просторів, приміщень, будинків повстали у Львові за так званих «австрійських часів», а події в театральній галузі були подібними і близькими в часі і просторі до тих, що відбувалися в містах Австро-Угорської імперії. В 60-80 роках XVIII ст. у Львові, до появи мурованого театру, як і в місті Дьєрі працював театр дерев'яно-каркасної конструкції [6]. А потім, так само як і Варсінгаз (театр у замку) — перший спеціалізований кам'яний театр Угорщини, що повстав у Будапешті в 1787 році [7], для театральних потреб м. Львова в цьому ж таки році була передана колишня культова споруда [8, с. 16]. На відміну від Будапешта, у Львові пристановищем для театру став костел Францисканців. В столиці Угорщини — костел Кармелітів. В цей же період, 1784-90 роки розбудовується

ся і перша кам'яна театральна споруда у м. Кошице, Східна Словаччина [9]. Та на відміну від згаданих міст і театрів у Львові, при першому театрі в 1795 році була збудована ще й редутова зала на 1000 місць (за проектом арх. Мерца). Ця відмінність стосується і Відня, адже Редутензал у Гофбурзі повстав не як новобудова у 1748 р., а був перебудований із залу старого театру [10]. Вже тоді театральна діяльність в країнах, що в той час формували імперію носила координований характер і не тільки в сенсі організації вистав, гастролей, а і в налагодженні театральної справи, будівництва театрів. До такої діяльності залучалися люди з досвідом, знані по цілій країні. Можна згадати прізвище хоча б одної з них — Йосипа Булли, який у 1795 році став директором Зимового театру у пофранцисканському костелі у Львові і розбудував його [8, с. 17]. До цього він в 1788-1790 роках був першим директором, першої ж кам'яної театральної споруди в м. Кошице, потім займався театральною справою у Будапешті і прибув у Львів за наказом з Відня. До нього були й інші — Меццоді з Трієсту, Хулвердінг з Семигорода, Гьоттерсдорф з Варшави, Треттнер з Відня, Вайцготар з Грацу і Ноусенл з Відня. Саме з Віднем Львівський театр є пов'язаний якнайбільше. І хоча спеціальна театральна споруда повстала у Львові значно пізніше ніж у Відні — там початком театального будівництва можна прийняти 1652 рік, коли Дж. Бурначіні, запрошений до Відня як архітектор театрів, спорудив для двору Кулісентеатр [11, с. 19-23], а у Львові дерев'яний театрик за Єзуїтською брамою був розібраний до 1783 року [8, с. 16], театральні події в обох містах були дуже схожими і заклали підвалини тому, що ми тепер називасмо театральними просторовими, образними, архітектурними, естетичними і містобудівельними концепціями. Так само як і у Відні найдавніші повідомлення про театральні вистави в сучасному розумінні у Львові датуються пізнім Середньовіччям і відбувалися вони в навчальних закладах у Шоттенкlostері в 1540 р. [12, с. 477], та при школах Львівської архікатедри у XV ст., та Домініканського монастиря в 1550 р. [13]. Такими ж багатолюдними, як і у Відні були театралізовані свята на пл. Ринок у Львові в 1611 році, в 1622 році [8, с. 7], з великою кількістю учасників самої дії. Коли львівські вірмени у 1660 р. поставили при Вірменському соборі класичне мораліте за допомогою учнів-акторів своєї семінарії, їх число було більше 60 [14]. Та всеж вистави у Відні були не тільки грандіознішими (наприклад у виставі, що була поставлена на честь нареченої імператора Леопольда I — Маргарити Іспанської брали участь окрім хору, балету і статистів ще й 50 солістів; сам сценарій потребував 23 переміни декорацій, вартість постановки складала 100 000 гульденів, проходила при 1000 учасників і 5000 глядачів), а й проходили у спеціально будованих на таку кількість осіб спорудах при замку [12, с. 479]. Театральне життя Львова також як і у Відні безперервно пульсувало у вигляді шкільних комедій, вистав у палацах вельмож, імпровізацій мандрівних комедіантів, які споруджували в межах міста свої тимчасові сцени. Мало це життя і своїх патронів — меценатів. У Львові ними була львівська аристократія — гр. Бригідо, бургомістри Корнякт, Камп'ян, Боїм, родини Яблоновських, Потоцьких, Вроновських, Пжевуцьких, Ржевуцьких і ін. [8], [15]. У Відні головними меценатами були цісарські родини на чолі із самими імператорами. І це є найважливішою відмінністю. Іншими словами при існуванні театрів в палацах, їх подвір'ях, парках при них; шкільних, ярмаркових театрів; театрів вуличних комедіантів;

навіть театрів цькування тварин — у Львові такий театр знаходився в Єзуїтському парку, у Відні в районі вулиць Petzgasse і Zollgasse на місці бувших оборонних мурів [16], що були театрами для осіб з низькою моральністю і які зникли водночас наприкінці XVIII ст., у Відні завжди були замовники на театральні споруди з найвищою щабелю ієрархічної градації. Це імператори Леопольд I, Марія-Терезія, Франц I, Йосип II. Особливо Йосип II, завдяки зусиллям якого на відміну від італійської і французької культури в Віденських театрах наголос був зроблений на німецьку мову, і який у 1776 році перейменував заснований ще Марією-Терезією Гофбургтеатр орієнтований на французький репертуар на «Німецький національний театр». У нас спроби ввести в театр українську мову робилися в 1619, 1783, 1839 роках, але не мали підтримки на політичному і ідеологічному рівнях, і відбулися тільки в 1848 році в Коломиї, і в 1864 році у Львові в театрі «Руська бесіда». Саме Йосип II сирив тому, що у Відні відкривалися не тільки театри — палаци при дворі, а і приватні театри — Леопольдштадттеатр у 1781 р., Фрайгаустеатр у 1787 р., Йозефштадттеатр у 1788 р. який діє і зараз [17]. Те, що вже в той час середовище і просторова організація театральної дії у Львові і Відні були близькими за своїми характеристиками, а найвищий підйом театального будівництва співпав в обох містах і прийшовся на кін. XIX — поч. XX ст., та відбувся в широкому і подібному жанровому спектрі дало результат вже тепер, особливо в подібності розміщення театральних просторів, приміщень будинків і споруд. Наприклад, в плані візуалізації, і у Львові, і у Відні є театри, які з вулиці виглядають тільки як піктограми. У Львові це театри «Польський народний», «І люди і ляльки», театр у «Будинку актора». У Відні це — Ауеспергтеатр, театри «Одеон», ам Кай, театр на Шведенплатц, театр «Пігмаліон». Як у Відні, так і у Львові є театри, рішення яких з вулиці або площі має вигляд архітектурно-виразного і художньо оформленого — входу. У нас це театри «Воскресіння», «Перший український», за часів Австро-Угорської імперії — «Колізей», «Фронзін». А у Відні це кабаретові театри «Сімпл», «Нідермайєр», театр «Ансамбль». Є театри, що займають частину поверху: у Львові — «Руська бесіда», в минулому, «Воскресіння»; у Відні — Інтернаціональний театр, кабаре «Віндобона», Віденський англійський театр. Є театри, що займають частину будинку: у Львові — «Молодіжний ім. Л. Курбаса», Львівський театр ляльок, у Відні — Каммершпіле, Каммеропер, Театр на Драгенгассе. Є театри у не громадських і громадських будинках — у Львові це театри у палаці Бельських, у бувшій Палаті ремісників, у костелах, у виставковій споруді «Павільйон Матейки», у «Народному Домі». У Відні — у Мессепаласті в Ауеспергпаласті, у Природничому музеї, в Академії мистецтв. Є у Львові спеціально збудовані театральні будинки — «Великий», театр гр. С. Скарбека — тепер ім. М. Заньковецької, Перший Український, театри і театральні зали львівських казино, будинків товариств — «Фронзін», «Гвезда», «Яд Харузим», «Дністер». Набагато більше таких будинків у Відні. Вже на початку XX ст. Відень стає провідною світовою театальною столицею. Тоді, при населенні у 2,5 млн. мешканців, (тепер 1,5 млн.), у Відні працювало 16 театально-концертних кафе («Карлтон», «Рітц», «Атлантик» і ін.), 40 барів з музичним супроводом («Брістоль», «Сансусі», «Кайзер», «Американ» і ін.), 23 розважальних заклади у центрі і 5 в округах, 9 кабаре («Сімпл», «Феміна», «Нахрітт», «Ройял», «Фледермаус» і ін.), 2 вар'єте, 2 цир-

ки, близько 30 кінотеатрів і багато театрів [18]. Тепер різних театрів, що мають приміщення, включаючи театри для дітей, музичні, кабаретові у Відні, за моїми спостереженнями, є більше 80 [19, с. 29]. Більшість з них спеціально збудовані — Бургтеатр, Оперний, Академічний, Шонбруншльос театр, Народна опера, Йозефштадт театр, Раймунд театр, Театр ан дер Він, Концертгаус, Народний, Уранія і ін. Театр у вигляді кварталу вперше в Європі, а значить і в Світі був збудований у Львові графом Ст. Скарбеком [8, с. 29-31]. Тепер, як квартал є театри і у Відні — це простори Мессепаласту, Народна опера. Як комплекс WUK театральних споруд у Відні є Концертгаус, Академічний театр, Оперний, Театри ан дер Він і Йозефштадт театр. І у Львові, і у Відні є наземні, надземні, комбіновані за відміткою театри. Але підземних таких як Ауесперг або театрів ам Кай, на Шведен плятц, у Львові не має. І у Львові, і у Відні є вбудовані театри — «Перший Український», «Молодіжний», «Аугенблік», «Кляйне Комедіе», «Пігмаліон». Прибудовані — у Львові це Театр ляльок, у Відні — Театр Роначер. Є театри у вигляді перебивки поверхів і як окремо розташовані споруди. Як у Львові, так і у Відні від перших спроб театрального будівництва за містобудівельними рішеннями є театри фасади яких формують архітектуру вулиць, провулків, кулуарів, проспектів, площ. Подібності також проглядаються в традиціях організації театральних видовищ і діяльності, і хоча видовищних і музично-мистецьких заходів, що мають європейський і світовий характер театральних видовищної діяльності у Відні буває до 46 на рік, слід визнати, що і Львів в якому в минулому поруч із запозиченими «Бюргер балами» і «Кіндер балами» відбувалися щорічні «Галицькі контракти», фестини, редути, ярмаркові забави, релігійні, цехові, сезонні, міські свята зберігав місцеві традиції. Характерні регіональні, національні, ментальні риси, які хоча і були перервані з відомих нам всіх причин у ХХ ст., але які, здається відроджуються знова. Те, що Відень був столицею імперії, а Львів — ні, позначилося на відмінностях в архітектурно-типологічному розвитку театральних будинків цих міст. Скажімо за складом функціональних елементів у Відні завжди проектували і будували їх із середньою, або повною палітрою. А у Львові в багатьох театральних закладах обходилися мінімумом — це «Фронзін», «Гвезда», «Дністер» і ін. Якщо у Відні місткість театральних приміщень, залів, будинків, споруд чітко розмежовується лише за жанровим принципом — а це від 50 до 150 місць якщо це кабаре, водевіль, малі форми, драма і якщо класична драма, опера, балет, оперета, то зали мають місткість з нижньою межею 500-600 місць і є багато залів в яких 1000, 1500, 2000 і більше місць (Бургтеатр, Оперний, Народна опера, Раймундтеатр, ан дер Він, Німецький народний і ін., не говорячи вже про зали Концертгаузу, Мюзікверейну і ін.), у Львові театрів з місткістю 1000 і більше місць за всю його історію було лише 4. Це «Зимовий», «Великий», «Колізей», театр гр. С. Скарбека [8]. Є у Львові за типом сцени, так само як і у Відні, театри з комбінованими, глибинними, симультанними, сценами — подіумами, фронтальними, фіксованими і нефіксованими, тристоронніми. Але якщо за формою залів у Відні є окрім прямокутних і комбінованих, ще овальні, циркульні, півциркульні простори (Раймундтеатр, Роначер, Академічний театр, Шонбруншльостеатр і ін), театри з квадратними залами, то у Львові окрім прямокутних і комбінованих їх тільки два: овальний — в «Молодіжному» і квадратний в був., тов., «Гвезда». Доля, архітектурні сили, адм-

міністрація міста вирішили так, що Львів обмінував механічний перенос архітектури Віденських театрів в його історично сформоване міське середовище. Як це сталося з Оперним театром для Одеси (зб., 1887 р.) і театром який тепер носить ім'я О. Кобилянської в Чернівцях (1905 р.) — який пізніше був виставлений на конкурс на українській театр для Львова [20]. Ці театри, спроектовані фірмою Г. Гельмера і Ф. Фельнера в першому випадку копіювали архітектурно-образні, функціонально-просторові ідеї арх. Земпера і Газенауера не тільки застосовані у Бургтеатрі, у Відні (1878-1879 рр.), а і тих, що використовував Земпер для будівництва театру в Дрездені (1841 р., 1870 р.), та для проектування театру для Мюнхена (1867 р.) [21]. В другому випадку тиражувалася архітектура Народного театру у Відні (1887-1889 рр.), з деякими змінами стильових рис пізнього історизму на неobarокові, а навіть модерні [22, с. 69]. Те що ця фірма збудувала для Львова слід віднести до творчого розвитку архітектурних ідей, де в першому випадку, а це Міське казино з театральним залом в якому, на відміну від подібної споруди у Відні, фасад є спеціально декорований із потужними фігурами атлантів при фланкуючих входах — брамах [23]. А в другому, в новозбудованому готелі «Жорж», в структуру споруди був впроектований театральний-концертний зал казино, як данна існувавшому поруч театральному залу «Фронзін», у старому готелі. Були випадки коли львівські архітектори повністю переробляли проекти своїх колег з Відня, які пропонувалися для будівництва у Львові, як це було у випадку із спорудженням Казино де Парі. Коли архітектори зі Львова Федорський і Мочубинський змінили майже все в проекті фірми «Betton Bau Diss» з Відня від орієнтації будинку, його просторової структури, функціональної організації, поверховості і нарешті стилю [8, с. 46-49]. Вони надали споруді замість рис традиційного віденського модерну суперекспресивний характер. До найбільш вдалих спільних творчих рішень слід віднести архітектурне вирішення театру гр. С. Скарбека, яке хоч в екстер'єрі своїми ризалітами і центральним портиком і нагадує деякі віденські палаци (скажімо Мессепаласт, Шонбруншльоспаласт), але є наскрізь оригінальною, як за функціональною так і жанровою організацією. Так скажімо як і архітектура «Великого» театру, концепцією якої для арх. З. Горголевського, як і в свій час для споруди Мюзікверейну, стали ідеї використання стилю «Грецького Ренесансу» [22, с. 65]. Але з тою різницею, що ця концепція стала для автора зі Львова ідеологією у всьому — від образу до найдрібніших архітектурних деталей, від декору до розписів інтер'єрів, навіть до вирішення головної театральної завіси «Парнас».

В усьому про що йшлося вище можна знайти як багато нового, так і неточності. Все сказане можна розвивати, поглиблювати. Кожну тезу, речення, думку. Ця тема потребує спеціальних розвідок, але зрозумілим є одне — для того щоб зрозуміти алгоритм Львівського театру в цілому і зокрема його архітектури, необхідно щоб модерна театральна наука у Львові розпочала ґрунтовні дослідження архітектури Відня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Логвін Г. Н. Софія Київська. — К.: Мистецтво, 1971. — С. 7 — 48, ил. 25, ил. 245 — 257.
2. Coloni M. — J. At the heart of the cite. A living Cathedral — Strasbourg: Editions du Signe, 1995. p.14 — 15.
3. Красовская В. М. Русский балетный театр, от возникновения до середины XIX века. — Л.: Искусство, 1958. — С. 14 — 15.
4. Грушевський М. Історія української літератури: Т. I. — К.: Львів, 1923. — С.29 — 77.
5. Верстюк В. Ф., Дзюба О. М., Репринцев В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. — К.: Наукова думка, 1995. — 688 с.
6. Kalman V., Harmati Janos «Az új györi Kisfaludy Színház» // Magyar építőművészet. — № 3. — Budapest, 1979. — S. 13 — 21.
7. Siklos Maria. «Allami Babszínház, Budapest IV, Népköztársaság utia» // Magyar építőművészet. — № 5. — Budapest, 1978. — S. 20 — 25.
8. Проскуряков В., Ямаш Ю. Львівські театри. Час і архітектура. — Львів: Центр Європи, 1997. — С. 16, 17, 7, 29 — 31, 46 — 49.
9. Chmelko Andrej. Divadlo na východnom Slovensku. (Historicky nacrt). — Kosice: «Vychodoslov» vydavatelstvo, 1971. — S. 8-15;
10. Wien. Kunst Kultur — Lexikon. Felix Czeike. Sudddeutscher Verlag Munchen. — S. 19-23.
11. Там само. — S. 19-23.
12. Millenkovich-Morold H. M. Wien als theaterstadt in Wien sien boden und siene Geshichte. Wien: Wolfrum verlag, 1924. — S. 477, 479.
13. Проскуряков В., Ямаш Ю., Шпика О. Хроніка Львівського театру. Місця, події, будови, люди // Галицька Брама. — 1995. — №8, — С. 3.
14. Проскуряков В., Ямаш Ю. Театральна Бесіда № 1. — Львів: Видання Львівського міжобласного відділення Спілки театральних діячів України, 1991. — С. 10-14.
15. Proskurjakow Viktor. Architektonische Perspektiven // Pidchirci. — Bauaufnahme des Schlossess — Wien, Lemberg.: TU Wien, 1999. — С. 33-35.
16. Kisch Wilhelm. Die alten strassen und plaetze von Wien vorstadtten und ihre historisch interessanten haeuser. I band. — Wien: Verlag von Oskar Frank's nachfolger, 1889. — S. 502-503.
17. Wien. Geschichte in Bilddo kumeuteu Von Felix Czeike. Verlag C. H. Beck Munchen, 1984. — S. 58-168.
18. Wien . Ein Fuhrer Durch die stadt und ihre Umgebung ihre kunst und ihre wirtschaft sleben von Alfred von Baldass. III Auflage Verlag Ludwig Vidor. Wien. Copiright 1925 by Ludwig Vidor. — Wien. — S. 52-53, 78-81, 82-110.
19. Проскуряков В. Театральний Відень // Кінотеатр. — 1998. — № 1. — С. 29.
20. Проскуряков В. І. Анатомія проблеми завершення архітектурного ансамблю пл. Театральна в м. Одеса і шляхи їх вирішення // Сборник научных трудов Одесской Государственной Академии строительства и архитектуры. — Одесса: Город мастеров, 2000. — № 2: Региональные проблемы архитектуры и градостроительства.
21. Бархин Г. Б. Архитектура театра. — М.: Издательство Академии Архитектуры СССР. — 1947. — С. 49-51.
22. Architektur in Wien. 350 sehenswerte bauten. — Wien, 1984. Auflage, 1995. — P. 69, 65.
23. Вуйцик В. С., Липка Р. М. Зустріч зі Львовом. — Львів: Камінь, 1987. — 175 с.